

ARANY BALLADAFORRÁSAI.

Második közlemény.

A cyclus második tagja *Szibinyáni Jánk* szintén Teleky Józsefnek a Hunyadiak kora című nagy munkájából való. Ámbár természetes föltevés, hogy Arany a Hunyadiakról szándékozáván dolgozni, egy ily elsőrangú forrást nem hagy felhasználatlan, mégis épen e balladánál aligha gondolt valamelyikünk is e munkára. Maga a cím szerb forrásra utal s a költemény szerint:

Most is vallják, egyre dallják Szerbhon ifjai, leányi,
Guzliczajok hangja mellett: ki volt Jankó Szibinyáni.

Ezért írta Greguss egészen jóhiszeműleg, hogy »a jelen költeményben elbeszélt eset is szerb hagyományon alapul s ezért is czímezi a költő a hősnek szerb névvel.« A szerb guszlárok azonban — legalább az eddigi kutatások szerint — mitsem tudnak Hunyadi farkaskalandjáról; sem Székely, sem Radics, sem Podhraszky, a kik a Hunyadihagyományokat speciális kutatás tárgyává tették, nem emlékeznek róla. Aranynak itt a szokásos eljárásával van dolgunk, hogy szereti történeti tárgyú költeményeit valamely hegedős szájába adni, vagy legalább — mint ez esetben — hegedőshagyományra hivatkozni. Bizonyára ezzel is az epikai hitelt kereste. Eljárása annyiban igazolt, hogy a szerb guszlárok századok óta széltében zengték és zengik Szibinyáni Jánk tetteit, miért ne énekelhették volna farkaskalandját is, habár most nem is éneklék? Ha valóban megtörtént, bizonyára énekeltek is. Mi több, Hunyadi atyjának neve egyenesen szerb szó is és *farkast* jelent. Mert abban a történettudósok ma már általában megegyeznek, hogy maga Hunyadi János sohasem szolgált Lazárevics udvarában, hanem a felőle ez időből fenmaradt történetek atyjával estek meg. Ezt a nézetet vallotta már Teleky is. Hunyadi atyjának neve pedig *Bulhi Vojk* vagy *Vuk (Vk, Wayk)*, a mit Arany költői szabadsága *Both bajnok*-ra magyarosított. *Vuk* szerb nyelven a. m. *farkas* és mint Réthy László meg Csánki Dezső kutatásai óta tudjuk, a Hunyadi család valóban szláv eredetű volachus család. Hunyadi János ősei a Balkán félszigetről hozzánk átözönlő vegyes nyelvű — nálunk később eloláhosodott — néptörzések

vajdái és kenézei közül valók lehettek, nem rumén, hanem dél-szláv fajúak.

A mi már most Arany tényleges forrását illeti, Telekynek A Hunyadiak korában (I. k. 59 l.) ezt az adatot találta Hunyadi János ifjúságáról följegyezve.¹ »Chalcocondylas szerint katonai pályáját Rácországban kezdette a fejedelmi udvarban. Itt egy nagy vadászat alkalmával a fejedelem óhajtására egy rendkívül nagy farkast űzőbe vétén, azt vizen, szárazon fáradhatatlanul mindaddig űzte, míg végre bőrével neki kedveskedheték. Ezen tetteből már akkor is megjövendőlé kegyes ura, mely nevezetes ember válandik egykor belőle.« Chalcocondylas elbeszélése, melyet Teleky kivonatolt, így hangzik:

»Iangus genere natus erat non admodum obscuro. Patria fuit Choniatae sive Hunyadi Ardelii oppidum, unde profectus venit ad Triballorum ducem. Mercede autem conductus, longo admodum tempore apud hunc ducem versatus est, ubique, quocunque mitteretur, fortitudinem et diligentiam memorabilem ostendens. Quondam cum venatum abiisset Triballorum dux eique appareret lupus, confestim Iangum vocat, ut lupum caperet, qui ut accessit ducisque voluntatem intellexit, continuo lupum insectatus est perniciosissime. Lupus ingreditur flumen quod obviam erat et natate incipiebat, si praesens periculum subterfugere posset. Nec tamen Iangus a persecutione cessavit, verum insidens equo flumen tranavit. Ubi natando flumen assecutus est et confecit, pellemque deripuit, tranatoque fluvio ad ducem reversus est; praetendensque manibus lupi pellem exclamat: »O domine, factum ut imperasti: lupum peremi, pellem cape. Ea ut voles utere.« Hoc facinore dux admodum delectatus in haec verba linguam solvit: »Certe non potest fieri quin aliquando vir ille ad maximam promoveatur potentiam.« Haec tum temporis locutus-

Hunyadi János elég jó családból származott. Choniates-nek vagyis Hunyadinak szülőhelye egy erdélyi város, a honnan a szerb vajdához került. Mint zsoldosa sokáig szolgált e vajdának, mindenütt a hová csak küldték, vitézséget és kiváló serénységet tanusítva. Egyszer a szerb vajda vadászni ment s egy farkas bukott föl előtte, rögtön oda szólítja Jánost, hogy fogja el; a ki is jó és megértvén a vajda kívánságát, a farkast nyomban nagy fürgén űzőbe veszi. A farkas a folyónak szalad, a mely ép útjába esett és úszni kezd, így akarva kikerülni a fenyegető veszedelmet. Azonban János nem állt el az üldözéstől, hanem lóra kapva átusztatott a folyamon. A folyamon átusztatva utól is érte a farkast, megölte és bőrét lenyúzta s visszausztatva a folyón megtért a vajdához; a farkas bőrét kezében magasra emelve kiált: »Uram, parancsod teljesítve: elejtettem a farkast ime a bőre! Tégy vele a mit akarsz.« A vajda szerfelett gyönyörködve tettén e szókra fakad: »Bizony lehetetlen, hogy ez az ember egykor még a legnagyobb hatalomra ne jusson.« Így beszélt akkor s Hunyadit ez időtől fogva

¹ Ez adatra Négyesy László is figyelmeztet. Szerkesztéstan. 154 l.

virum deinceps pecunia opibusque coluit. Cum tempore multo apud ducem istum moras traxisset, tandem ad Pannonas rediit.« — Chalcocondylas Historiarum Libri. De rebus Turcicis LV.

pénzzel és egyéb segítséggel támogatta. Hunyadi, miután még sok ideig volt a vajdánál, végre visszatért Pannoniába.

Valószínű, hogy Arany magának Chalcocondylasnak ezen elbeszélését nem ismerte s csak a Teleky szűkszavú adata után indult. Tekintve szinte aggodalmas tiszteletét forrásai iránt, azt hiszem, ez esetben hívebben ragaszkodott volna hozzá. A körülményeket — a vadászat alkalmá, a vajda felszólítása — jóformán megtartotta ugyan, de Hunyadinak a folyón átuszását, a mi pedig Chalcocondylasnál annyira kiemelkedik, egészen mellőzte. Arany csak a szárazföldön befutott terület nagyságával érezteti a feladat nehézségét.

S majd a róna sorompója nyílik, a mint hajtja ménjén,
Majd eltűnnek a sűrűnek lombos, ágas szövevényén . . .

Jánk azonban mind nyomon van: le, a völgynek, fel, a hegyre,
Vadcsapáson, vizomláson veri, vágja, úzi egyre . . .

Ime háromszor is változik a vidék az üldözés folyamán. Aranynál élve ejti el Hunyadi a farkast, a mi tettének költői nagyítása. Az elbeszélés végén nyitott kilátást Hunyadi fényes jövőjére Arany rendkívül ügyesen kötötte össze Zsigmondnak szerbiai látogatásával. Így biztos alapra állította és azt is megmagyarázta, miként lett Hunyadi János ismét magyarrá. Az egész elbeszélésnek keretétül pedig egy középkori hajtóvadászat eleven, mozgalmas rajzát tette.

A feltörekvő erőnek e derült, szinte idyllikus világától nagy hézag választja el a cyclus következő balladáját: *V. Lászlót*. Igaz, végkifejletében ez is az egyéni kiválóság győzelmét mutatja, mikor Mátyás hazatérésevel, királylyá választásával biztat, de a költemény főtárgya mégsem ez. Magva határozottan tragikus, egész levegője a tragédiáé. Drámaköltészetünk Arany előtt már sűrűn tárgyalt Hunyadi László szomorú halálát. Egressy Béni és Erkel Ferencz operát írtak belőle; balladafélet, mint láttuk, Petőfi és Garay készítettek. Arany V. Lászlója mintegy folytatása a Petőfiének és Garayénak. A haragos napra, a mely vérszín tekintetet vetett a borzasztó tett színhelyére, természetesen következett a sűrű, setét viharos éjszaka. Garay így végzi költeményét:

S fenn ősz Hunyad karába
Szorítja a fiút,
Fejére Gábor angyal
Tesz martyrkoszorút!

Lenn a királyi várban
A lelkiismeret
Kigyója tépni kezd egy
Ifjú, király szivet.

Arany költeménye e ponton ragadja meg a cselekményt: a királynak épen ezt a lelkiismeretháborgását rajzolja, mintegy katasztrófája akar lenni a drámának, melynek expositióját Petőfi és Garay készítették. Ama nagy tragikumot, mely e történelmi tényben rejlik, minden magyar költő érezte, de senki mélyebben Aranynál. Az abszolutizmusnak a nemzet történetén elmélkedő költője Arany e balladájában. V. László ingatag gyermekkirály, nem érti nemzetét, mely felett uralkodni van hivatva. Nem hisz a magyarnak, megszegi esküjét s a nagy Hunyadi fiait pallossal és börtönnel zaklatja. E helyett idegenekkel veszi magát körül, kedves csehjeiben bízik, holott a magyaroktól semmi józan oka sem volt tartani s épen csehjei teszik el láb alól: orvul megmérgezik. A magyar történelemnek mely tragikuma tükrözik e rövid versszakokban: a nemzet és király közti ellentét, az uralkodó s a kormányzottak viszonyának fonáksága, mely folytonos tragédiák magvát rejt magában s koronként gyászos katasztrófákban nyilatkozik.

Arany Shaksperéből tanulta a tragikum mivoltát s V. Lászlója tele van shaksperei hatásokkal. Az V. László tragikumának egész kifejelete, a lelkiismeret erkölcsi hatalma. Ez, mint láttuk, a romantikusok kedvelt indítéka s Arany előtt Kisfaludy Károly és Garay már alkalmazták balladáikban. V. László ágyán fetreng a kivégzést követő éjszakán s föltámad lelkében bűnös tettének végzete, egymásután halad a hallucinációk és visiók során az örület felé. Macbeth és III. Rikárd éjszakái jutnak eszünkbe. A mérgegpohár, melyet a cseh komornyik nyújt neki, véget vet a megőrülés romboló folyamatának és egy csapással bevégezzi az igazságszolgáltatás művét. Arany teljesen vallja Shakspere világnézetét, mely egyébiránt keresztény alapon áll, hogy az ember szabad és föltétlen felelős tetteiért. E felelősség tudata óriási súlylyal nehezedik az egyesre és mint lelkiismeret, minden tettének bírása. Nagyobb, végzetesebb hatalom minden más igazságszolgáltatásnál: a világrend nagy törvényein alapul s ezek nevében kérlelhetetlenül elpusztítja az ellenük vétkezőt. Shakspere a fölébredt modern lelkiismeret nagy költője; hogyné követte volna a vallásos, mélylelkű Arany, ki maga folyton vívta lelkével benső harczeit, melyeknek örvényeiről ép költeményei nyújthatnak fogalmat? Balladahőseinek tragikuma mind ez alapról való, legtöbb balladája a lelkiismeret erkölcsi hatalmának lélektani művészettel megalkotott raja. Ebben Arany kétségtelenül egyhangúbb lesz Shaksperenél, a költői igazságszolgáltatás szinte a sablonszerűség jellemét ölti fel nála, de ez az ismétlődés épen erkölcsi meggyőződésének mélységét és állhatatosságát bizonyítja.

V. Lászlóban a shaksperei aesthetika még egy más sajátásával is nyilatkozik. Ez Shaksperenek sympathetikus természetérzése. Shakspere nemcsak látja, figyeli a természetet, de beleviszi a cselekvénybe, nem is csupán mint háttért, fényesebb vagy sötétebb

világítást, hanem a természeti események egyenesen résztvesznek az ember sorsának intézésében.¹ Julius Caesar tragédiáját a természeti tünemények egész sora kíséri. Midőn az összeesküvők elhatározzák meggyilkolását, Casca így festi az éj borzalmait:

Láttam vihart, midőn a szél dühe
Csomós tölgyfákat megrepeszte; láttam
A kevély tengert bőszülden felzajogni,
Míg a fenyítő felhőkig dagadt.
De mind ez éjig, mostanig, soha
Tűzzáporon keresztül nem menék.
Vagy belső háború van fenn az égben,
Vagy az istenekre vakmerő világ
Gyújtá fel azt, hogy küldjön pusztulást.

Mire Macbeth elhatározza Duncan meggyilkolását:

. . . Viharos éj volt,
Ledőltek a kémények is; sőt azt
Mondják: a légben jajveszékélés,
Halálhörgés, bős jóslat hallatott
Tűzvész s keserves zürzavar felől,
Mit mostanába' költ ki gyász idő.
Éjhosszat a kuvik süvölte, sőt
Mondják: a föld is lázban reszketett.

Hasonló művészettel festi Shakspeare a szelídebb természeti jelenségeket is. Mily édesen csendül föl a fülemüle dala a granátalmafán Júlia ablaka előtt; mily nyájasan pihen a holdfény a halom felett, midőn a szerelem minden ellentétet felold a Velencei kalmárban!

Shaksperenek ezt a sympathetikus természetérzését alkalmazta Arany V. Lászlóban. A kivégzést követő éj borzalmi: a dühöngő szélvihar, a zúgó zápor, az érczkakas nyikorgása, a palota ablakainak félelmes recsegése, mindez mintha külső képe lenne az esküszegő király lelki háborújának. És midőn a szenvedélyek csitulni kezdenek, kiderül a természet és lágyan zsongó habok ezer kis csillagot rengetnek a Dunán s a derengő hajnal meghozza a megoldást: a bűnhődést és kiengesztelődést. Mi több, az elfogott főurak épen e viharos éjet használták föl a menekvésre: a természet és az emberi dolgok teljesen összeforrtak.

Ezek fölfogásom szerint ama költői hatások, melyek V. Lászlóban feltalálhatók s melyek alatt voltaképp létrejött; honnan vette Arany magát a történeti anyagot? A korabeli történetírók illető fejezeteit átlapozva, nem lehet kétségünk, hogy Aranynak első sorban Fessler elbeszélése szolgált forrásul *Geschichte der Ungern*

¹ V. ö. A. Biese, Die Entwicklung des Naturgefühls im Mittelalter und in der Neuzeit. Leipzig, 1888. 210 l.

und ihrer Landsassen című művének negyedik kötetében. Épen a költeménynek természeti vonatkozásai támogatják feltevésünket: látni fogjuk, hogy Arany midőn költőileg alkotott, egyszersem történeti hűséggel is ragaszkodott forrásához. Fessler könyve egyáltalán nagy szerepet játszott forradalom előtti költőink munkásságában. Hiszen a negyvennyolcz előtti költészet lényegében történeti költészet s a nemzeti történetírás jóformán csak a nagy katasztrófa után kezdődik. Míg Schlözer igazságtalan ítéletei és Engelnek ferdtéseitől és szárazságától kelletlenül fordult el minden magyar, addig Fesslernek megnyerő előadása, színes rajzai, drámai jelenetei valóságos költői példatár gyanánt kínálkoztak. Kisfaludy Sándor egész jeleneteket átvett tőle a Hunyadiakról írt históriai drámájába. A mi történetünk a IV. kötet 867 s köv. lapjain van, dátuma június 16-ika és következőleg hangzik:

In der Nacht des Fronleichnamfestes wüthete über Ofen ein gewaltiger Orkan, die festesten Gebäude wurden erschüttert, ein heftiger Platzregen stürzte herab, unter dem Geprassel und Getöse erbrachen die Gefangenen in der Burg die eisernen Fenstergitter ihrer Behältnisse, liessen sich nach Verwandlung ihrer Gürtel und Betttücher in Strickleitern in die Wasserstadt herab, und entkamen unangefochten auf der Flucht; nur Matthias und Paul Modrár waren zurückgeblieben. Angst und Schrecken ergriffen den König sowohl, als die Rotte, da des Morgens die Entweichung der Gefangenen bekannt wurde. Sebastian von Rozgon und Ladislaw von Kanisa schienen die furchtbarsten; ihre Macht, ihre Gewandtheit in Waffen, ihre allgemein anerkannten Verdienste und ausbreiteten Familienverbindungen liessen die blutigsten Auftritte und schaudervollsten Begebenheiten erwarten. Eine erschütternde Botschaft folgte der Andern; Országh von Guth und Reinhold von Rozgon, Männer von unbestechlicher Rechtschaffenheit, verschlossenen Sinnes, auf de-

Úrnap éjszakáján hatalmas orkán dühöngött Budavára felett, a leg-erősebb épületek megrendültek, szörnyű zápor szakadt, a várbeli foglyok a recsegés, ropogás közt betörték börtönük ablakának vasrácsait s öveikből, lepedőkből kötélhágcsót csinálva, leereszkedtek a vizivárosba és épségben elmenekültek; csak Mátyás és Modrár Pál maradtak ott. Aggodalom és rémület fogta el a királyt s a kis csapatot egyaránt, mikor hajnalban a szökés kitudódott. Rozgonyi Sebestyén és Kanizsai László tüntek föl a legfélelmesebbeknek, hatalmuk, harczai ügyességük, általánosan ismert érdemeik és messzeágazó családi összeköttetések a legvéresebb jelekkel fenyegettek. Egyik rémes hír a másikat érte. Guthi Országh és Rozgonyi Regináld rendíthetetlen becsületességű, állhatatos hazafiak, a kiknek hűségére az udvar még bizton mert számítani, Budát titokban elhagyták és jószágaikra menve, hadat toboroztak, hogy annak élén vegyenek elégtételt a nemzet sarkalatos törvényeinek megsértéséért. Hunyadi Erzsébet Magyar, Lengyel és Csehországból gyűjtötte össze

ren Treue man noch zu bauen wagte, hatten Ofen heimlich verlassen und zahlreiche Mannschafft auf ihren Besitzungen ausgehoben, um an ihrer Spitze für Verletzung des Ungrischen Grundgesetzes Genugthuung zu fordern. *Elisabeth von Hunyad* liess häufige Scharen in Ungarn, Polen und Böhmen anwerben; die *Báthoryer, Székelyer, Bodóer* nahmen sie unter ihre Banderien. *Das Gerücht von diesen Anstalten und Elisa's förmliche Kriegserklärung liess den König keinen Augenblick im Zweifel über den Ausbruch eines schrecklichen Bürgerkrieges. Unfähig das auflodernde Feuer der Empörung zu löschen, flüchtete er sich nach Wien.* Auf seiner Reise durch Gran setzte er den Grosswardeiner Bischof in Freiheit mit dem demüthigenden Geständnisse: »so lange ich in Ofen verweilte, musste ich thun, was die Barone wollten; ich war nichts weniger als frey. Eure Gefangennehmung ist ihr Werk, Eure Lossprechung von Schuld und Strafe das meinige; zieht hin und verwaltet Eure Kirche wie bisher« *Matthias von Hunyad und Paul Modrár mussten als Gefangene, iener ungefesselt, dieser in Eisen und Banden, dem Könige nach Wien folgen.* Dort-spotteten einige, von dem *Cilleyer* zu Herren gemachte Glückspilze des erstern: »Zu früh, junger Herr«, sagten sie, wolltest du der Ungern König werden«. »Lebe ich noch eine Weile,« versetzte *Matthias*, »so werde ich gewiss auch der eurige«.

Sein Namensfest feyerte *Ladislaus* schon in Wien, und an eben dem Tage wurde auf *Margaretha* nach *Pressburg* ein Landtag von ihm ausgeschrieben; wahrscheinlich soll-

teknélyes csapatait, a melyeket a *Báthoryak, Székelyek, Bodók* fogadtak bandériumaikba. E készültek híre s *Erzsébet* formaszerű hadizenete a királyt egy pillanattig sem hagyta kétségben a felől, hogy borzasztó polgárháború van kitörőben. Tudva, hogy a lázadás lobogó tüzét nem lesz képes eloltani, Bécsbe menekült. Utjában *Esztergomnál* a nagyváradai püspököt ezzel a megszégyenítő vallomással eresztette szabadon: »A míg Budán laktam, azt kellett tennem, a mit a főnemesek akartak, szabadságom épenséggel nem volt. A te elfogatásod is az ő művök, az enyém csak felmentésed; eredj és kormányozd egyházadat tovább«. *Hunyadi Mátyásnak és Modrár Pálnak* foglyokként kellett a királyt Bécsbe követniök, amannak szabadon, ennek vasra verve. Ott néhány a *Cilleyektől* úrrá tett szerencsefi gúnyolódni is kezdett Mátyással: »Egy kicsit korán akartál a magyarok királyává lenni ifjuracskám!« »Leszek is, vágott vissza Mátyás, még a tietek is, csak éltesse az isten.«

Nevenapját *László* király már Bécsben ünnepelte s ugyanazon napon hívta össze *Pozsonyba* *Margit* napjára az országgyűlést. Ugy lát-szik, azt szerette volna, hogy a magyarok mondják meg neki, miként kell lelkükben a jogos bosszú érzetét elfojtani s a föltámadt nemzeti szellem eleven erejét megölni. De semmi adat sem teszi valószínűvé, hogy ezt a gyűlést valóban meg is tartották volna; a honfiak hadai már nagyon is előnyomultak, a zászlós urak javarésze már nyiltan pártot ütött a király ellen. *Gara, Bánfy, Thuróczy* sokkal inkább el voltak foglalva a maguk védelmével, semhogy fegyvert foghattak

ten Ungern ihm sagen, *wie in Ungrischen Gemüthern das Gefühl beleidigter Rechte zu unterdrücken, und des aufgeschreckten Nationalgeistes rege Lebenskraft zu ersticken wäre.* Allein keine Spur macht wahrscheinlich, dass der Pressburger Tag gehalten wurde; die Heere der Patrioten waren schon zu weit vorgedrungen, die mehrsten Landherren hatten öffentlich gegen den König Partey ergriffen. *Gara, Bánfy und Thuróc* waren mit ihrer Selbsterhaltung zu sehr beschäftigt, als dass sie die Waffen für einen Fürsten ergriffen hätten, *der auch in dem Aergsten, das ihm begegnen konnte, nur die verdiente Strafe seines, wenn auch im Irrthume begangenen Meineides duldete.* Sie waren als Rathgeber des Königs bekannt, als Feinde der *Hunyader* und des Vaterlandes gehasst, die Besitznehmung oder Verheerung ihrer Güter und Herrschaften war das erste Werk der erbitterten Bundesfreunde. *Giskra von Brandeis*, Graf von *Sáros* und *Niklas von Ujlak*, welche mit unbegrenzter Vollmacht wider die Rächer des Rechts und der Unschuld zu Felde gezogen waren, empfanden die Ueberlegenheit ihrer Feinde. Einige gerettete Plätze und kleine Fehden, welche zu ihrem Vortheile ausschlugen, konnten den Verlust nicht ersetzen, den sie bey wichtigern Angriffen erlitten hatten; sie zogen sich zurück und riethen dem Könige zum Frieden. Unter Bedingung, dass *Elisa* von *Hunyad* alle Schlösser und Festungen, welche sie weder erblich, noch durch Kauf besass, abtrete, wurde ihr des *Matthias* Befreyung, den Patrioten Verzeihung angeboten. Das schien den Siegern muthwillige Verspottung und *Elisa* drohte die Grenz-

volna egy uralkodóért, a ki a legrosszabb által is, a mi érhetett, voltaképp csak hamis esküjének méltó büntetését szenvedte, követte bár el tévedésből is azt. Gyűlölt egyének voltak ők, mint a király tanácsadói, a Hunyadihoz s a haza ellenségei, s az elkeseredett szövetségeseknek első dolga volt jószágaik, uradalmaik elkobzása és feldúlása. Brandeisi Giskra, Sáros grófja és Ujlaki Miklós, a kik korlátlan hatalommal szálltak szembe a jog és ártatlanság bosszúállóival, csakhamar érezték elleneik felsőbbségét. Egyes helyek sikerült védelme s apróbb, nyereséges csatázások nem kárpótolhatták őket ama kudarczokért, a melyeket komoly támadások alkalmával szenvedtek; visszavonultak hát s békét tanácsoltak a királynak. A feltétel az volt, hogy Hunyadi Erzsébet mindama kastélyokat és várakat, a melyeket nem örökség vagy vásár folytán bír, átengedi a királynak s ez esetben Mátyás szabad lesz és a hazafiak bűnbocsánatot nyernek. Ezt a győzők saját maguk kigúnyolásának nézték s Erzsébet azzal fenyegetőzött, hogy a török szultánnak nyitja meg a határvárakat, ha a király vonakodni mer fiát föltétlenül szabadlára helyezni vagy ha ő gyenge lenne arra, hogy maga hozza el Bécsből.

festungen dem Sultan einzuräumen, im Falle der König sich weigerte, unbedingt ihren Sohn in Freyheit zu setzen, oder sie zu schwach wäre, ihn selbst von Wien abzuholen.

Ezután Fessler a csehországi zavarokat és a király eljegyzését beszéli el, végül halálát így adja elő:

Montag, am Feste Mariä Opferung (21. Nov.) hielt Ladislaw öffentlich Gericht, zur Entscheidung der Zollstreitigkeit zwischen den Breslauern und Görlitzern, und des Adelsalters zwischen den Podjebradern und Csernahorern; er sass im Schlafrocke und hatte eine Persische Schuba übergeworfen; ¹ man wollte bemerkt haben, dass er jetzt schon sich nicht wohl befand. ² Abends besuchte ihn aus dem Gefolge des Cardinals *Aeneas* ein glaubwürdiger Mann, fand ihn vollkommen gesund, froh, heiter und unterhielt sich mit ihm bis in die dritte Stunde der Nacht. ³ Am folgenden Tage genoss er aufgeweckten Sinnes in seiner Hofherren Gesellschaft das Mahl, *verfügte sich bei später Nacht in sein Schlafgemach, verlangte noch Böhmische Rüben und Bier, ass und trank scherzend mit seinem Kammervolke, und legte sich dann zur Ruhe.* Nach verrichtetem Abendsegen klagte er über Schmerz in Eingeweiden. *Sein Kämmerling, Böhme von Herkunft, hiess ihn schlafen, weil jeder Schmerz durch Schlaf gelindert würde. Der gutmüthige Jüngling gehorchte, schlief ein,*

Hétfőn, Boldogasszony mennybemenete napján (Nov. 21.) László király nyilvánosan törvényt ült a boroszlóiak és görlitziek vámviszálykodásának eligazítása s a Podjebrád és Csernahora családok közt fölmerült nemesi elsőbbség kérdésében; hálóköntösben ült és egy perzsa subát is vett magára; ⁴ némelyek állítólag észrevették, hogy már ekkor sem érezte jól magát. ⁵ Este meglátogatta Aeneas püspök udvarának egy teljesen szavahihető tagja, tökéletesen egészségesnek, vidámnak, jókedvűnek találta s az éj harmadik órájáig elbeszélgetett vele. Másnap derülten költötte el az udvarbeli urak társágában ebédjét, késő éjjel hálószobájába ment, még cseh répát és sört hozatott s komornyikjaival tréfálkozva evett, ivott és végül lefeküdt. Esti ájtatosságát végezve, gyomorfájásról kezdett panaszkodni. Komornyikja, egy cseh ember, azt mondta neki, hogy aludjék, mert az álom minden fájdalmat csillapít. A jámbor ifjú engedelmeskedett, s elaludt, de egy óra mulva megint fölébredt még hevesebb fájdalmak közt és esdve kérte a komornyikot, hogy segítsen rajta. Ez ridegen

¹ Er konnte sich also nicht verkältet haben.

² Befand er sich wirklich unwohl, so starb er nicht an der Pest, denn diese endigt schneller.

³ Aen. Sylv. Epist. 324.

⁴ Tehát nem húthette meg magát.

⁵ Ha valóban rosszul érezte magát, akkor nem halhatott meg pestisben, mert ez gyorsabban végez.

erwachte nach einer Stunde mit heftigern Schmerzen und bat den Kämmerling um Hülfe. Gefühllos verwies ihn dieser wieder zum Schlafe. So duldete Ladislaw bis zum Anbruche des Tages. Jetzt erst wurden die Aertzte, welche ihn aus Wien begleitet hatten, und Podjebrad gerufen; jene gaben sogleich alle Hoffnung auf; dieser war unerschöpflich in Schmeicheleyen und Tröstungen, und was noch mehr, sogar in Thränen. Anstatt dessen bat ihn Ladislaw, gewissen Tod in seinem Innern fühlend, nur das Land gerecht zu verwalten, Witwen, Waisen und Verlassene zu beschützen, sein Gefolge aus Oesterreich ungefährdet heimziehen zu lassen. Dann empfing er die Sacramente der Sterbenden, verlangte ein brennendes Licht, seines Glaubenszeichen, betete laut des Herrn Gebet und mit den Worten »erlöse uns von dem Bösen« schied er hin in der dritten Stunde der sechs und dreyssigsten, nach welcher ihn des Cardinals Aeneas Reisegefährte in Fülle der Gesundheit verlassen und am Sanct Clementis Tage, an welchem er zu Temesvár Hunyady's Söhnen Verzeihung geschworen hatte! Sein Tod war wiederholte Offenbarung des ewigen Rächers in der Weltregierung.

Aus allem was dieser Cardinal (Aeneas Sylvius) davon erzählt, lässt sich mit höchster Wahrscheinlichkeit schliessen, dass Ladislaw an Gift gestorben sey. Diess sagten die Aertzte bey Rückkunft in Oesterreich öffentlich aus, bis ihnen der Wiener Rath Stillschweigen gebot. Dieses Glaubens war auch der Zeitgenossen grösste Mehrheit und man sang allgemein:

megint csak az alvásra utalta. Így szenvedett László egész reggelig. Csak ekkor küldtek el az orvosokért, a kik Bécsből kíséretében jöttek volt, meg Podjebrádeért. Az orvosok azonnal lemondtak róla; Podjebrád kifogyhatatlan volt a hízélgésben, vigasztalásban, mi több, a könyekben. László azonban, érezve belsejében a bizonyos halált, arra kérte, hogy kormányozza országát igazságosan, védelmezze az özvegyeket, árvákat, gyámoltalanokat, és kíséretét engedje Ausztriából bántatlanul hazatérni. Aztán fölvetta a haldoklókl szentségét, világot kért, hitének jelképét, hangosan elimádkozta a Miatyánkot és e szavaknál »szabadíts meg a gonosztól« elhunyt az éj harmadik órájában, harminczhat órával azután, hogy Aeneas püspök utitársa virágzó egészségben elhagyta, Szent Kelemen napján, azon a napon, a melyen Temesvárt Hunyadi fiainak bűnbocsánatot esküdött. Halála a világra örök bosszulójának volt ki nyilatkoztatása.

Fessler jegyzet alatt még ezeket mondja: Mindabból, a mit Aeneas Sylvius biboros László királyról beszél, a legnagyobb valószínűségel lehet következtetni, hogy mérég által halt meg. Ezt az orvosok is nyíltan vallották Ausztriába visszatértükkor, míg a bécsi tanács hallgatást nem parancsolt rájuk. Ebben a hiedelemben volt a kortársak javarésze is s egy egykorú ének Gersiket és feleségét, s Rokiczánát meg Eyczingert nevezte meg gyilkosainak.

»Also kam er um sein Leben,
 Der Gersik und sein Fraw haben yem vergeben,¹
 Der Rockenzan is der ander,
 Der Eyczinger ist der ärit,²
 Der zu Wien lag gefangen.«

V. László haláláról Arany Szalay Lászlóban is bőven olvasható. Alább ki fog tűnni, hogy Szalaynak éppen akkor 1851-ben megjelent »Magyarország Történetét« Arany buzgón forgatta és némely balladája tárgyához adatokat vett belőle. Szalay V. László halálát Fesslernek nyilvánvaló hatása alatt beszéli el, csak rövidre fogja annak terjengő szakaszait és nyíltan kifejti azt a nézetét, hogy Lászlót a calixtinusok mérgezték meg. A mennyegzői előkészületekről szólván, így folytatja: »László már most is komor és marczona volt a kelyhesek, névszerint ezeknek főpapjok, Rokiczana iránt; s Prágában nemsokára híre ment, hogy a menyegzői ünnepély alkalmával, melyet egy csoport fejedelem s két bíbornok, Carvajal János és Aeneas Sylvius jelenlétével díszesítendők, szigorú rendszabályok fognak a kelyhesek ellen hozatni.« V. László halálát elmondván, még egyszer megjegyzi: »Őseink Isten bosszúálló újját látták rögtöni kimulásában, mások ezt méregnek tulajdonították, melyet Podiebrad vagy a dühösebb kelyhesek közül valamelyik nyújtott a királynak.« (III. k. 180—81.)

A későbbi történetírás nem adott hitelt az egykorúak ama gyanújának, hogy a király halálát a kelyhesek okozták volna. Palacky Ferencz, a híres cseh történetíró, 1856-ban könyvet írt ez ügyről *Zeugenverhör über den Tod König Ladislaus von Ungarn* czímen s ezt maga Szalay László ismertette a régi Budapesti Szemle I. kötetében (1857). Ebben Palacky tagadja a király megmérgezését. Podiebrádnak a magyar rendekhez intézett levele szerint pestilentiában halt meg. De — teszi hozzá Palacky — akár természetes, akár erőszakos halállal mult is legyen ki, annyi bizonyos, hogy életének végnapjaiban közte és Podiebrád között a viszony oly feszült volt, hogy ugyanekkor közte s a kelyhesek közt annyira elmérgesült az ügy, miszerint nem csodálkozhatni, ha a király rögtöni halálának híre nemcsak a könnyen elbóduló tömeg, hanem higgadt államférfiak is, Podiebrád vagy Rokiczana részéről erőszakos ármányt láttak az eseményben. Az is egészen természetes, hogy őseink Isten bosszúálló újját látták rögtöni kimulásában.

Ez adatok tudomásával nem felette nehéz Arany dolgozó módját szemünk elé állítani. Arany az absolutismus hangulatából kiindulva, Shakspeare poétikája s Fessler és Szalay történeti előadása nyomán alkotta meg költeményét. A két egyidejű cselekményt: a vihart s a rabok szökését, másrészt a király lelki háborgását, menekvését és halálát egy kettős szerkezettel érzékítette, a melyet később még

¹ Megmérgezték.

² Előbbi.

a Szondi két apródjában és a Tengeri hántásban alkalmazott és a mely formának ő a megalapítója az irodalomban. A viharos éj, a záporoső, a rabok szökése börtönükből, rettegésök a király poroszlótól Fesslerre vallanak, reá a hazafiak készülődése is, a mit Arany, ismét a természetet használva képmásul, e rejtelmes szavakban ad tudtunkra:

Szellő sincsen, de zúg,
Felhő sincsen, de bűg
S villámlik messziről.

Még érdekesebb, miként alakította a király történetét Arany. A komornyik szerepeltetésével egész drámát csinált belőle, melynek három főjelenete: a király lelkiismeretének háborgása Budavárában a gyilkosságot követő éjszakán, menekülése Csehországba és végül megmérgeztetése Prágában. Az ágyában kínok közt vergődő király képe, a mint szolgája alvársra buzdítja, ragadta meg Aranyt Fesslerben, de ő a testi kínokat lelki kínokká változtatta: a királyt hamis esküje, a nemzet bosszúja üldözi. A szolga álomra intő szavai Aranynál lelkiismeretét akarják elcsitítani. Válaszai a szegény vergődő kérdéseivel, felkiáltásaival szemben csak rideg, közömbös figyelmeztetések s a gyalázatos végül attól sem riad vissza, hogy mint a calixtinusok eszköze, méregpoharat nyújtson a királynak. Mert Arany is azon a nézetben van — s ebben Szalay Lászlót követi, — hogy a királyt a kelyhesek mérgezték meg s ezt egy rendkívül finom célzással adja tudtunkra, a melyekben ő mindig oly nagy mester. A szolga így kínálja a méregpoharat a fáradt királynak:

Itt a *kehely*, igyál,
Uram László király,
Enyhít, mikép a sír.

Ez a kehely a calixtinusok symboluma. Az egész ballada, de különösen második fele oly hézagossá, oly homályos, hogy szinte átlépi a költőnek engedett határokat. A ki az alapvető történeti eseményeket nem ismeri, épenséggel nem érti és teljes megértése úgy vélem csakis módszerünkkel, a források felkutatásával volt lehetséges.

Mátyás anyja a Hunyadi balladakörnek tárgyi sorrendben utolsó darabja. Észméje: az anyai szeretetnek mindent legyőző hatalma. Arany az anyai szeretet költője s ebben, mint láttuk, csak Petőfi állítható mellé, a régebbi költészetben csupán Vörösmarty kísérelt meg e gyengéd egyéni érzelmenek hangot adni.

A Mátyás anyja balladának alapjául kétségtelenül az a monda szolgál, mely a Hunyadiak czímerében levő, szájában gyűrűt tartó hollót magyarázza. Arany meg akart e czímerről s a hozzá fűződő hagyományról emlékezni s aztán ily módon hozta belé a Hunyadi

balladakörbe. E mondáról fentebb röviden már szólottunk. Bonfinius írta meg először s maig él az Hunyadmegyében, a hol még mutogatják a fát, melyen egykor a gyűrűörző holló ült. Bonfiniustól azután átvették a többi történetírók, nevezetesen Heltai Gáspár, Székely István és Pethő Gergely. Heltai azonkívül egy 44 szakos verses históriát is szerzett róla s ezt beletoldta Nagybankai Mátyásnak *História az vitéz Hunyadi János vajdáról* című költeményébe, hivatkozva rá, hogy ő ezt azoktól hallotta, kiknek atyjok szolgálta régen az Hunyadi Jánost és sok ütközetekben forgottanak véle. (RKMT. IV. 273.) Így terjedt el a monda az irodalomban is.¹ Bonfinius megfelelő helye ez:

»Sigismundum aiunt in Transsylvania agentem, cum ingenua venustissimaque Valachi cuiusdam nobilis puella concubuisse, hanc tertio e se mense repetitam, gravidam deprehendisse, donasse magnifice, ac symboli loco annulum reliquisse, mandasse, ut quicquid pareret, diligenter aleret, educaretque, educatumque ad se cum symbolo mitteret. Hanc deinde ample dotatam, Valacho haudquaquam ignobili, mox defecto facinore nupsisse, qui ob dotis amplitudinem et ingenui stupri gloriam, oblatam a puella conditionem minime recusavit. Scitum et elegantem hinc puerum in tempore fuisse aeditum [editum] quem mater Joannem appellavit: quum infans in matris gremio iaceret, advolasse corvum et annulum symboli loco datum abstulisse: parentem ingenti dolore correptam, virum subito exorasse, ut corvum insectaretur, et anulum recuperaret, ne pueri spes magna, inauspicata avis rapina perderetur. Virum tandem confosso sagitta corvo, anulum continuo recepisse. Joannem eximiae deinde pulchritudinis adolescentem, materno iussu, ad Sigismundum venisse, et ostendisse annulum: recognito Regem

Beszélik, hogy Zsigmond Erdélyben való tartózkodása alatt egy oláh nemesnek művelt, szép leánnyal hált s őt három hónap mulva ismét magához kértvén, terhesnek találta; gazdagon megajándékozta tehát és ismertető jel gyanánt egy gyűrűt hagyott nála, azzal a meghagyással, hogy akár fiút, akár leányt szülne, gondosan táplálja, nevelje s aztán küldje hozzá az ismertető jellel együtt. Később, midőn a dolog kitudódott, a leányt gazdag nászajándékkal egy jó családból való oláhhhoz adta nőül, a ki a becses nászajándék és a nemes elhálás dicsősége miatt a leány ajánlatát vonakodás nélkül elfogadta. A leány aztán annak idejében megszült egy szép, csinos fiút, a kinek János nevet adott. Midőn egykor a gyermek anyja ölében feküdt, oda-repült hozzá egy holló s az ismerető jel gyanánt adott gyűrűt elragadta; édes anyja szörnyű aggodalmában azonnal könyörgött férjének, hogy vegye üzőbe a hollót és szerezze vissza tőle a gyűrűt, mert különben a fiúnak nagy jövőjét a baljóslatú madár orzása semmivé teszi. Férje a hollót végre nyilával keresztüllőtte s a gyűrűt visszavette

¹ A monda átment a román népköltészetbe is. V. ö. Román népdalok. A hazai népköltészet tára III. 109 l. A Kisfaludy-társaság évlapjai 1888. 216 l. és Alexics György, Vadrózsapör 1897, 12 l.

annulo praediis ac villis eum ample donasse.« (Bonfinius Decadis III. Liber IX, 519. l.)

tőle. János azután gyönyörű ifjává serdülve, édesanyja meghagyásából elment Zsigmondhoz s felmutatta a gyűrűt. A király a gyűrűt felismerte s őt fekvő birtokokkal és mezei jószágokkal gazdagon megajándékozta.

Igy került a holló a Hunyadiak címerébe s ezért segíti meg Szilágyi Erzsébetet, mikor Mátyás veszedelemben van. Kikapja kezéből a levelet, mint egykor Hunyadi Jánoséból a gyűrűt, de a cselédség nyila most nem tudja leteríteni, mert mesebeli erő él szárnyaiban, a mely tova ragadja a fellegek felé.

A hollónak illetően szerepeltetésében a népi felfogás is támogathatta Aranyt.¹ A madár ősidők óta játszsza a hírvívő szerepét. Ismerték ezt már a régiek is: Hermes, az istenek követe, szárnyas sarukat viselt lábán s az angyalok, az égi hírvívők szintén szárnyasok. Egy XVII. századbeli virágénekekben a török rabságban sinlődő ifjú a hollótól izen kedvesének:

Amott kerekedik	Várj meg, holló, várj meg,
Egy fekete felhő,	Hadd izenjek tőled,
Abban tollászkodik	Apámnak, anyámnak,
Egy fekete holló.	Jegybeli mátkámnak.

A virágénekek szerelmesei szinte kivétel nélkül a madártól üzennek egymásnak:

Menj szeretőm ablakába,
Repülj az ő szobájába,
Te kis fecske! azt üzenem,
Hogy őtet most is szeretem.

A népballada Gyöngyvári Katiczája búcsúlevelet ír kedvesének a börtönben s majd a hollótól, majd a szarkától küldi, küldi végre a fecskétől. A műköltészetből is mindnyájunk emlékében van Tompa üzenete a Gólyától a bujdosó honfiaknak vagy Gyulai kedves éneke:

Fecském, fecském, édes fecském,
Vidd el az én levelecském!

s még annyi más. A madár mint hírvívő Arany balladáiban is még többször előfordul: így az Egri leányban a »kis madárka,« mint a szerelem postása, a Bor Vitézben a »kis pacsirta.«

Mátyás Anyjának azonban van egy harmadik forrása is ezenkívül s ez ismét Mátyás történetírója, Bonfinius. Ő beszéli el Szilágyi Erzsébet gondoskodását Mátyásról, mint rakott félre ara-

¹ V. ö. Greguss, Arany János balladái 46. l.

nyat, ezüstöt, hogy fiát a szomorú fogságból kiváltsa. Sőt egy kengyelfutóról is tesz említést, a ki hat óra alatt megtette az utat Budáról Prágába és vissza Szilágyi Erzsébet üzenetével és Mátyás válaszával; maga Mátyás is meg volt győződve később, hogy ez csak ördögi segítséggel volt lehető. Bonfinius e helye így van:

Előadván Szilágyi Mihály intézkedéseit Mátyás visszahozására, így folytatja:

Non deerant pecuniae, bellorum nervi, quae ab Elisabetha sorore prudentissima quotidie suppetebantur. Haec enim, quum multum auri et argenti a viro accepisset, Ladislai morte nequaquam consternata, ut alterum qui supererat filium, aut ab inimicorum insidiis liberaret aut ad Regni fastigium extolleret, insanas tunc pecunias erogavit. Non latebat advenisse tempus, qui pro unici filii salute ac dignitate impendere omnia oporteret. Quamquam haec Michaele duce in Ungaria curaret, oblivioni tamen filii liberationem minime dederat, qui Pragae sub Georgii ditione Regis detinebatur. Quum vivente Mathia, Viennae, in artis magicae disputationem incidissemus, Mathiam meminisse dixisse, in captivitate sua, matrem de se ita fuisse sollicitam, ut cursorem invenerit, qui sex horarum spacio ex Ungaria Pragam ad filium proficisceretur, totidemque rediret, literasque et responsa referret. Cacodaemonum itaque ministerio, per aera vectum fuisse credebant. Joannem igitur Vetesium, Varadiensem tunc Episcopum, in Boemiam ea lege miserat (paternorum sane amicorum Principem, una Budae cum Ladislao captum, ac spectare fidei et prudentiae virum) ut nunquam Praga recederet, donec quovis modo posset, filii liberationem transegisset. Quum ad Regem ille Boemiae pervenisset, nihil sane aliud in captivitatis causa quam avaritiam comperit. Quam

Pénzben, a hadviselés eme főkel-lékében, nem volt hiány, mert azt nap nap után szorgalmasan gyűjtö-gette Erzsébet, az előrelátó néne. Őt nem ejtette kétségbe László fiának halála s abból a sok aranyból és ezüsből, a mit férjétől kapott, ren-geteg vagyont elosztogatott, csak-hogy megmaradt másik fiát ellen-ségének ármánya közül kiszabadítsa és királyi rangra emelje. Láta, hogy itt az idő, a mikor egyetlen fiának javáért és méltóságáért mindent fel kell áldoznia. S míg erről Mihály-nak vezetése alatt Magyarországon gondoskodott, egy pillanatra sem fe-ledkezett meg fiának kiszabadításáról, a kit Prágában György király ha-talma fogva tartott. Egykor, Mátyás-nak Bécsben tartózkodása idején történetesen a varázsló mesterségről beszélgettünk, s Mátyás felemlít-tette, a mint emlékszem, hogy fog-ságában édes anyja annyira aggó-dott miatta, hogy nem nyughatott, míg egy kengyelfutóra nem akadt, a ki hat óra alatt megtette az utat Magyarországból Prágába, ugyan-annyi idő alatt vissza is jött s le-velet és választ hozott. Általánosan azt hitték, hogy a gonosz lélek segítségével a levegőn keresztül kel-lett utaznia. Az okos és hűséges Vitéz Jánost tehát, az akkori vá-radi püspököt, atyai barátainak fejét, a ki Budában Lászlóval együtt volt fogva, azzal a meghagyással küldte Csehországba, hogy addig Prágából ne mozduljon, míg valami módon

quidem ubi auro facile curari posse intellexisset, pacta pro eo mercede ad matrem rediit.«

fiának szabadulását ki nem eszközölte. Midőn a püspök Csehország királyának színe elé érkezett, megtudta, hogy a fogságnak oka csupán kapzsiság. Minthogy azt is megértette, hogy ez arannyal könnyen gyógyítható, megegyezvén a váltságdíjra nézve visszatért az anyához.«

Bonfinius ezután elbeszéli Mátyás kiváltását, a mint az a történelemből ismeretes; a váltságdíj, mint tudjuk, 40,000 arany volt érte.

Ime így egyesítette e balladában Arany történeti tudását, népies érzékét és édes anyja iránt érzett fiúi szeretetét!

Végig tekintvén így a Hunyadi balladakör töredékeit, önkénytelenül is feltolakodik lelkünkben a szomorú kérdés: miért hogy Aranynak nem sikerült megvalósítania nagyszabású conceptióját? Maga megfelel erre részben ama mentegetőző előszóban, melyet Elegyes darabjaihoz csatolt: »Jött az általános izgalom, jött a csüggedés kora. Mint a patak, melynek útjába sziklatömbök hengerültek, egyszerre irányát veszti, egy része tóvá terped, más része több ágra szakadva keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadvíz gyanánt bukkan elő, más egy darabig futva, posványnyá lapúl, vagy iszap és fővénytalajban vész el: úgy voltam én. Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült nagyobb munka, melyben 1848 előtt hős-idylli képeket kezdtem rajzolni (Toldi) elvesztette rám varázsát: más kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem . . . Így lettem én, hajlamom, irányom, munkaösztönöm daczára, subjectiv költő, egyes lyrai sóhajokba tördelve szét fájtó lelkemet. Midőn e convulsiók után nyugalom vissza kezdte térni: a balladákhoz fordulék. Ezek elsőjét (»Rákócziné.« mely azonban most sem »opportunos«) még 1848-ban irtam, csupán népdalunk nyomán indulva, előbb mint csak egyet is láttam volna az éjszakai balladákból. A forma tetszett nekem is másnak is: s elcsüggedve hosszabb létezetű munkák befejezhetése felől, egy balladakört terveztem: *A Hunyadiak*. Három-négy ballada lett az eredmény. Nem sorjában akartam megírni, hanem majd egy, majd más kiválóbb mozzanatot ragadni meg, azután úgy kötni össze egy egészszé. De meg kelle győződnöm, hogy százával a ballada nehezen jó; s ha ihlet jönne is, egység bajosan lesz.«

De valóban Arany kedélyéhez s az általános hangulathoz illő tárgy lett volna-e a Hunyadi-balladakör? Arany a Hunyadiak történetét, láttuk, hasonló szellemben fogta fel mint Toldit; a nemzet alsó rétegéből egyéniségének erejével feltörekvő férfit akarta benne feltüntetni, míg Mátyásban a legnemzetibb uralkodót,

a nép atyját, a magyar történelemnek utolsó fényes alakját. A diadal e képeit változatosan szakították volna meg Czillei ármánykodásának és László kivégzésének sötét rajzai V. László tragikus bűnhődésével. Bizonyára még a szabadságharcz előtt fogant Arany lelkében mindennek eszméje. Petőfivel 1847-ben affélét közölhetett,¹ hogy egy nagyobb népies eposzt tervez a fejedelmek, talán Mátyás korából. »Ha én valaha népies eposz írására vetném a fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt.« De Petőfi azt feleli: »Csak királyt ne végy hősdnek, még Mátyást se. Ez is király volt s egyik kútya, másik eb.« Arany azonban mégis gondolt ez eposzra s a Hunyadiak korába mélyedvén, el is készítette a *Stanzá*-kat *Mátyás dalünnepé című eposzi kísérlet*-ből. Mátyás visegrádi királyünnepét festi benne. De ez is abban maradt a Hunyadi balladákkal együtt.

Az absolutismus kora sem volt alkalmas ily alkotások megvalósítására. A nép joga el volt ismerve, hanem a feltörekvő erő a nemzeti élet mely ágában érvényesülhetett volna? A fényes korokat rajzoló, diadalmas költemények a nemzet mely rétegében találhattak volna visszhangra, még ha egyébként a költő elég erővel rendelkezett volna is honfi bánatát elnyomni s lelkes feladatához ihletet szerezni? Magyarország tragikus kora ez. Horváth, Szalay, Teleky a nemzet multjába merülnek s történelmében keresnek tanulságot a jövőnek. Széchenyi könnyek és kaczagás közt írja Blickjét, beteg lelkének látomásait a beteg nemzetnek. Kemény regényei lavinaszerű tragikumukban az erény tévedéseit rajzolják. Arany tragikusan oldja meg a Toldi trilogiát, miután idylli megoldását elvetette s Mátyás eposza helyett a hun trológiába kezd, a hun nép bukását Etele testvérgyilkosságának tragikumául fogva fel. A ballada tragikus formája ekkor alakul ki lelkében. Szükszavú, homályos, kevésben sokat sejtető előadása illett hangulatához s az elnyomott nemzet vele érzett és megértette tanításait. Ezentúl uralkodó Aranynál a ballada tragikus alkata és hézagos, siető, titokzatos modora. E forma nem volt alkalmas többé Hunyadi pályájának rajzához. Balladáiban Arany ezentúl a nemzeti történelem tragikumát dolgozza fel s azon balladáit is, melyek az egyéni lélek életéből vannak véve, egytől-egyik tragikus kimenetűek. A komor tárgy hovatovább szabálylyá, a tragikum sablonná lett úgy magánál Aranynál, mint a nyomán járó későbbi balladaköltészetben.

A nemzeti történelem tragikumába vezet már bennünket Aranynek 1853-ban írt balladája: *Török Bálint*. A XVI. század magyarjainak szomorú sorsát tünteti fel, a kik törökkel-némettel

¹ V. ö. 19. és 20. levél. Aranynek erről szóló első levele elveszett.

viaskodva, majd ehhez, majd ahhoz álltak, a mint a haza sorsát inkább biztosítva látták.

Két ellenség a Duna-két-parton:
Kevés annak az én egy jó kardom;
Egyiket a másikkal . . . hijába;
A hogy lehet' . . . gondolja magában.

De a két ellenség közt ingadozó gyenge kis ország megtörik ez áldatlan küzdelemben és mikor az egyik hatalmasat kikerülte, a másiknak lesz diadalmas zsákmánya: Török Bálint hazafias, de árutakon járó politikájának áldozatul esik. A magyar haza fiának sorsa: a börtön, a magyar anyáké és gyermekeké: árvaság, elhagyottság. Ez a magyar történet mély tragikum. Ki ne látná e viszonyok rajzában a szabadságharcz képmását, a töröktől megszabadult, de a németnek áldozatul esett Magyarországot, s a Héttorony foglyában a börtönökben sínylődő, külföldön bújosó hazafiak végzetét?

Török Bálint forrásairól Toncs Gusztáv írt egy jeles értekezést a szabadkai főgymnasium 1887. évi értesítőjében *Arany János »Török Bálint« című költeményének forrásai* címmel. Ebben gondosan összeveti a költeményt Tinódinak *Buda elveszése és Terek Bálint fogsága*, valamint *Prini Péternek, Majláth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* című költeményeivel, de főként Verancsics Antalnak *Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultima Ladislai filius* című történelmi munkájával, a mely a költemény főforrásának tekinthető. Mert míg Tinódi a balladának csak egy-két helyére volt hatással, Verancsics munkáját Arany teljesen kiaknázta s a költemény egész meséjét, sőt számos kifejezését is megtalálhatjuk benne. Toncs a *Monumenta Hungariae Historica*-ra hivatkozik Verancsics munkáit említvén; innen azonban Arany nem vehette a tárgyat, mert Török Bálintja 1853-ban kelt, Verancsics pedig az említett kiadásban csak 1856-ban jelent meg. Van azonban Verancsics ezen munkájának egy régiebb kiadása, a Podhraczký József: *Eredeti két magyar krónika, minő veszedelem érte a mohácsi ütközet után Magyarországot és miként jutott Buda a töröknek rabságába? melyeket bevezetéssel és szükséges jegyzetekkel mostanában közre bocsát Podhraczký József, a nagyméltóságú magyar királyi udvari kamara számvevő hivatalának tisztje. Pesten 1833.* A kötet Bornemisza Tamásnak Emlékezetét és Verancsics Antal krónikájának azt a részét tartalmazza, »melyben Buda városának török rabságban történt ejtéséről szól.« Ez a könyv volt Arany János forrása.¹

A költeménynek forrásaival való összevetésében mindkettőnek

¹ Podhraczký könyvet is írt Verancsicsról: *Néhai Verancsics Antal esztergomi érseknek példás élete. Pest, 1857.*

nagy terjedelme miatt az egyes adatok származását, a szerkezet szerint részekre tagolva vizsgáljuk.

I. Izabella királyné szorult helyzete Budában. A városi tanács a németeknek akarja a várat feladni.

Arany e részben nem talált adatokat Tinódinál, annál többet Verancsics krónikájában, ki 1541-ről ezeket írja:

Rogandorff Wyllelm egy sanczott az *Madar hegyre* vettette, masykatt az *Geglyerd hegyre*, harmadikatt az *Geglyrd hegy* oldalaban, kykbol eressen terettette minden fellel Buda warassatt . . .

Az *Terek Chaszar* igin yr leweleyben, hogy az Budätt meg tartanak adyg, myg wrumelly *Beglerberg*, es *Mehmett Passa bwdara* Irkeznyek.

Kiralne azon *Izabella* meg ertty, hogy az *frater Giergy terek chazarnak* tartana *Budätt*, az *Buday* Byrott, es Polgarokatt be a warba hozä hywatta, es mind meg eskettette, hogy hallalyg mellette lennyek. Eztt az wrak meg erthyk hogy kiralne aszon meg akar zerezwdny az Nímetekkel. Ha penig a' nem lehetne, tahaatt mind Giermekywel, szolgallo Leanywal es wdwara nipiwel az Nemett Taborban menne, meeg sem akar Tewrenky lenny.

Ezután el van mondva, hogy a budai tanács titkon két polgárt küld Izabellához tudakozni, mihez tartanak magukat. A királyné azt válaszolta, hogy rajtuk már nem segíthet, hanem bármiképen is a némettel jussanak egyezsége. Erre a budai bíró összehívja a tanácsot:

Az *Bwday* byro tanachywal eszt wegeze, hogy tytkon az nymett Taborban kewldeneynek, es az nymett hadnaggial, *Rogendorffel* tanachkoznának, hogy mikypen Buda, es keralne aszon az *Terek* kézben ne essnynek, es Jö szerzys allatt az Bwdaatt az nymett kyalnekn meg adnak. Ez Tanachban wottanak, kyk ez dolgott ertettek, fewképen kiralne aszon akarathyaból lett. Mert az Byro tyzen keett magawal hyttet wött kiralne aszonnak, az ew fyanak, es kiralne aszon ys hyttes wött az Byronak, es az Tanächnek, hogy mind Jó szerenchätt, mind gonosztt egygywtt akarnak meg kysyrteni.¹

Megállapítván a föltételeket, melyek alatt a várat hajlandók átadni, Roggendorf táborába küldenek.

II. (4. 5. vsz.) *Buda kapuját megnyitják a német katonaságnak, de Török Bálint kiveri őket.*

Arany a helyzet vázlatos rajza után a tanácsulést írja le; ebben az Izabellával való többszöri alkudozásokat s a főbíró elnöklete alatt egybegyűlt tanácsot összevonja egy Izabella királyné elnöklete alatt egybegyűlt tanácskozássá. Különben a cselekményt ő is elől kezdi, de mégis egy oly eseménnyel, a mely végeredményében szükséges költői főcéljának, Török Bálint bukásának megértetéséhez.

¹ Szól a bíró, nagy isten szavával, Tizenharmad székülő magával.

Rogandorff az nygett hadnagy az Articulussok szerynt myndenre raá fellele, es keze allatt Iräst adott wala, hogy kiraly kipiben mindentt meg alläna, es az kiralya is meg allatna. De az *Rogandorff* walamire waló gondolatiaba, semy kypen eszt az magiary uraknak hirry nem tewy, hanem ez dogott kezly *warkoch Giergiel*, ky az Terek ellen meg tartotta wala. Vgian ezenben, hogy imar reayok weradny kezdet volna, chak hertelensygel valamý Lanczokkal fegyweresekel, es *Naszadosokal Bwda* fely indula. Az *Rogandorff* a' zaszlótt aggia az ewnnen fyanak hogy ha Budaban be mehet, tahaat a zaszlót fel teggie, es az tysztesyeg ewe legien, kyt az Isten nem akara.¹

Az Buday kys Byro, Palczan Peter az bodog aszon czemiteriomon, szent Mihál felewl az kys kapwt fel nytatta, es az nygett hadot beereszté, es piaczgy be Budaban wywe szyntin az Perlengeryg, es Tanäch hazayg. Es mikoron be chendessen meg takarodnanak, tertynet szerynt nemi nemew keet warasbely zemyl egy hazbol ki wczara essynek, nem twdwa, mi lenne a' dolog, es lathwa Jo rend fegyweres nygett, az egyk meg kerdy kichodák wagytok, adgiattok gielt. Ot azonal az egy nygett, semit nem warwa, chak giorsan Bardal azt az embert altal were. Az massyk meg szydwan ewket, mondá, hogy ezek nimetek wonanak. Ezen oztan towaba mene a' szo, hogy bizonyaban nimetek lennynek. Es mert az waras Isztrasa nypte Bodog aszony czemiteriomba ál wala. Az petrowyth Petery penig Perlengernel, es az tanach haza tayan, Az warassy Iztraza tetetty, hogy nem latta volna azt a' nygett, mert palczan Peter, ki ewket bebochatta wala, ott forgódik wala. Az petrowyt Peter Iztrasaya, ki Perlenger, es az tanach haza tayan wyggiaz wala, nem halgatta, hanem mindiarast meg kerdy felyeb zowal, kyk wagytok, Adgiattok Gielt, kit nwha az hadnaginak, Rogandorffnak az tanach kewety meg gielentetek wolna, de azok az Nimetek, kyk elewjaroba wallanak, semy egieb Gielt nem twdanak mondany, hanem chak, her, her, her. Ott azon kewzbe sok ember kialtany foga, Nymetek, Nymetek az warasban wadnak, es azon hellen myndnyaian reaiok rohananak, es Irkezwyn petrowyth twlys az nep, a magiar fegywert kywona, az nygett hatoth ada, es anyira ewket wagny kezdynek, hogy mindenyk az kis aytott, kinbe Jwtték wala, meg nem leli wala, mert a' falon is altal syetwe egyik masik nyakara szewkik wala.²

¹ Csak jegyzet alatt említjük meg, hogy az *Esztergom megvételéről* való régi kurucz dalban majdnem ugyanazon szavakkal van kifejezve a vár bevételé mint Aranyánál:

»Mire a fényes nap háromszor felsütne, —
Hajh! magyar lobogó lesz oda feltűzve!«

Aranyánál:

Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve.

2

Az ellenség ki nyakra, ki főre
Takarodik a várból előle.

Az Rogandorff fya zaszlot is elweszte, es ew maga is nehezen szalada, kinek az Athya few tyztessyget keressy wala, ha szerenchawal meg szerzewdet volna. Ezt mywely az Irygysy, es az keetsy, kibe walanak nalok az magiarok, kyket ha elw Jaroba bochatta volna az Rogandorff, Gielt is twttak volna meg mondany, Jarnys az dologba, kitt elleykbe attak wala a szemylek, kik Budätt nymeteknek szerzik wala, kewnyeben-is meg chalhatták volna az Bwdayakat, latwa wk hassonlók nekyek, ewltezettel, fegywerel, nyelwel.

E nagy bőbeszédűséggel előadott ostromot Arany csak néhány jellemző vonásban adja igen röviden, homályosan, mert hiszen nem az áruló kísérlet volt előtte a fő, hanem Török Bálint kiemelése. Ezt azzal a költői változtatással is szolgálja, hogy a németek kiverését Török Bálintnak tulajdonítja, holott a forrás szerint ott sem volt, de így mint gondos hadvezér s a török és német befolyástól egyaránt független férfiú ragyog előttünk.

III. (6—9 vsz.) *Martinuzzi György a törökkel alkudozik Török Bálint a budaiakat a maga hűségére esketi.*

Wgian ezen Idew allat Budaból fr. Giergy, es petrowyth Peter, Terek Balynt keweteket kewldynek Rogandorffhoz, Perény Peterhez, es Serey Gasparhoz, Ilyen szyn allat, hogy miwel ha walamy bikesygre mehetnynek. Az fr. Giergy, es a tewb Budaban walo vrak, kyk ott akor walanak, Ilyen alnoksagal Jarattak a' kewetsyget, hogy mywel az nymett Igienesygel remylne, ne kyszwlne towaba walo kuyeb dologra, ez oztan egyiel az Taborban ewket mind le wagnak, ky meg is lewn. Az nymetek penig, es priny Peter azon Igiekeznek wala hogy miwel ewk ys Budät meg tudnaak nyerny tewlek. Ez szemben walo lytel egy massal sokaig lewn, de soha wyghez az dolog nem mehette, mert az alya myreggel, es chalärdsággal rakwa wala.

Ez utolsó szavakban ime az a gondolat, melyet Arany is költeménye alapeszméjéül választott s a melyre Török Bálint tragikumát építette.

Verancsics Buda bevételét elbeszélvén, még egyszer áttekinti a szomorú eseményt s annak okait vizsgálja. Ez elmékedésben találjuk meg azt a két helyet, a mely a költemény eme versszakaira befolyt. Az egyik Martinuzzi *követküldözésére vonatkozik, a másik elmondja, mint eskette fel Török Bálint Buda népét a maga hűségére.

Ez ket dolgot *prini peteryt, Erseket* is, es Kiralne aszonyt meg twtta wot az *Chaszar Passak* által nem is tetzwt wot nekie, sewt Inkab meg indult wot magaban. Es *Budarol* gondat kezde nagy szorgalmatossan forgatny. Kywaltkypen, hogy mas felewl az *Barat*, es Petrowyth az tewb wrakal wntalan ezekrol irik wala leweleket es ewtet hynnak wala segychsegre, mert egieb kiben *Budanak* weszny kelene. (76 l.)

A felesketésre pedig ez a hely vonatkozik:

Az Wr Isten penig mind azért mywele az magiarokon, mert az wr Istent nem kerdyk meg raita, hanem sereget szerzynek Budaban, terek Balynt, az Barat zent Giergy Piaczan ezt kyaltatak, nagy szowal, hogy arulo legien az, walaky sem nymetnek, sem Tereknek meg adna Budat. Ti kegielmetek wala-szon benne (79 l.)

Itt Arany megint csupán Török Bálintot emeli ki, holott Werancsics szerint ő és Frater György együtt eskették föl a népet.

IV. (10—18. vsz.) *A megérkező pogány sereggel a barát összeség, Bálint is a basának kezére dolgozik. A török-magyar egyesült sereg a német-cseh sereget elveri, Roggendorf halála. Török Bálint vitézkedése, György barát árulkodásai.*

Egy wasarnapon estwe, hogy meg értettek wolna, hogy az *Terek Chaszar* személyie szerynt sok neppel Jwnne, es nem mesze wolna, az *magiarok* elhagyak az *nymet* Tabort mynd Satorokal, Algiwyokal az Taborbol *Pesty* kewltezynek kyk pedyg Buda fellewl nypekel elmenynek, az ew Taborokat pwsztan haggyak. Az nymetek, és az Chehek mykor azt meg értettek wolna, giorsan ewszwe folyamanak, akarak hogy halalig magokat meg ne adniák, zidalmazwan az magiaroknak tekyletlen woltokat.

Mykoron ezt Budaban megertettek wolna, hogy az magior el fwtot, mindiarasth Terek Balynt hyry ada Mahmet Passanak az Taborban, es mind egy akaraton az nypet Taborra rohanak nagy wiadalal, sok Terek halalawal az nymettewl, Chehtewl az Tabort meg wewyk, kyket mind az Duna parthig erwssen waganak. Az nymet, az Cheh meg futamwan. sok ezeren, mind az Dunaban weszynek, nagy sok nymetet foganak, kyket oztan az Chassar Juwessynek elewenen meg tartatnak. Az Terek Balynt igin intezkedyk. De wigre meg chalytyk, mert feytis azert a' Terek chaszar fogsagban weszte. Az nymet Taborbol az Algiw-
kot mynd Budara zent Giergy piaczara be hordak. Es fr. Giergy, Terek Balynt igen ewrwl, hogy az nymet Tabor egy iart, weszet, romlot.

Ez magának a csatának leirása. Török Bálint vitézkedése már itt ki van emelve és pedig abban az értelemben, a hogyan Arany is vette, hogy a török ebben a csatában győzött meg Bálint veszedelmes voltáról s már ekkor elhatározta bukását. Ezt Verancsics később még egyszer kiemeli, mikor a szultán ajándékairól szól a budai uraknak:

De az kyt kewlde *terek Balintnak*, (aran Barson chohákat: ajándékul) felyeben dragab szeb ys wala, hogy sem az tewby. »Mert az okos madarász inkab annak a' madarnak sywol, kyt inkab keressy, hogy az ew kelepczeyben hamarab akadna.« Mert az »*terek Balynt* is igin wetty, es mutogattya vala magat«, kit az *terek*ek irigylik is wala, fylnek is wala. (52 l.)

Tinódi is nagyon emlegeti Török Bálint erényeit, szépségét, vitézi voltát a *Buda veszése és Török B. fogsága* című krónikájában:

Terek csudálják szépön termött voltát,
Mert régön hallották ő jó vitéz voltát.

Alább:

Termetét, szövényét basa megszőmlélé,
Udvára népit es szélel megszőmlélé,
Szebben termött embört soholt ő nem lele.

Később vitézségét emeli ki:

Tőnek ostromokat az némöt táborra,
Elvegy terekkel együtt mennek harcra,
Köztök Török Bálint szíve bátorságra
Csudaképen siet némötök sánczára.

Még érdekesebb e tekintetben a *Prini Péternek, Mailát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* című krónikája:

Drága halat egyet közzülök választá,
Kinek serínsige többit feljúl multa,
Azt császár magának bárkájában tartá,
Az alábbvalókat ő mind elszalasztá.

A mi élénken emlékeztet Verancsics hasonlatára a kelepczébe csalt madárról.

A vereséges ütközet kiegészítéséül Verancsics később, művének vége felé, még elmondja Roggendorf halálát, a mit Arany szintén átvett.

Az *ferdinandos* kiral' few hadnagya fel mondot *Rogandorff*, oda wesztwyn az Wra hadat, hogy tere, nagy Buaba, nagy banatba, meg betegedyk, es a' *samariay* Varassaban, ky *challo kewzben* duna mellet wagion, desperatus ob rem infelicissime gestam, decessit. Es firmiter beszyletek, hogy vltra veneno hausto veritus pudorem inprimis, et coram suo Principe, mori voluerit.

V. (19—24 vsz.). *A szultán a győzelem után látni kívánja Izabella csecsemő fiát, kinek atyjaként igéri gondját viselni; a királyné nagy nehezen beléegyezik és átadja Török Bálintnak.*

Az *Orweh chanz* Igy el wygezwyn, kyket elewszer kel wala meg szerzenye, monda oztan, hogy . . . Juwynek hozaiá myndnyaián az wrak, Buday Byrowal, es few Polgarokal, hoznak is welek az kiral fyat. Ewttet hogy meg lathna, ew welek, hogy szolhatna, mychoda Alapatba keletyk hadnya az orszagot. *Budat* kywaltkypen, hogy az *nymet* kiral kezyben ne akadna, ew twlek, es a' *Janos* kiral fyatwl el ne weszne, Kinek wgy gondot akar wysselny, mynt twlaydon az ewnen fyanak,¹ kynek Buda mellet.

¹

Atyja után én vagyok az atyja,
Árvaságát meg sem is siratja.

Bechet is gondolna adny ha ewynek meg tehety. Chak az Giermek nyolcz, a' wagy tyz eztendewt Iryen meg. Ezen ys meg wrwlynek annak inkab az Wrak. De kiralne aszonnak nagyob banat Irkezyk, mykoron erty, hogy az fyat *Chaszarhoz* Taboraban mynden kipeen, es ok wetetlen meg kel kewldeny.

Azonal ys igin kezdynek kyszwelnly, hogy az Chaszarhoz hamráb nagy pompasagal, kewyl'sygel, es wgy menynek, myntwl Joban, lkesben is mindenlyktwl lehetne. Anyira, hogy *terek* kezet sokan wotanak, kyk a' szigin *magiar* orzagnak szantak, es tuttak weszedelmyt, tytkon tewb Embernek montak, hogy az Chaszar meg fogia ewket, es az Bwdat tewlek el wyszy. De ewk ezel semyt nem gondolwan, chak hogy az ew akarathiok meg telyk, az nemet kiral'on boszwt tehessyk, wigezyk kewsztek, hogy el menyenek. Kiralné azon nem akarwan oda az Giermeket kewldeny fylwe neky. Syr, Jaygat, bankodík, modot, wtat keressy es twdakozyk, hogy es mikypen menthetne magat a tewl, hogy az fyat Chaszarhoz ne kewldhetné. Biztattiak ewtet az wrak, de fewkypen fr. Giergy, es terek Balynt. Mundnak wegrev, hogy egieb nem lehet enny, sok okat eleiben advan. Wigre kykelenek reya, nagy faydalomal engedy, Es meg kyszytwin szép aranyos szekeret, két few nemes wyn wdwarabely aszonyokat Daykawal Igietembe, szerzy ewket az Giermekel egywt azon szekeryben. De chak terek Balintnak az Giermeket ayanlwa illyen szokot szola. »Mert eyem az fr. Giergy Barath, szerzetes, es nem lewyn newssem fyas ember, nem twdgia michoda legien az magzaty szerelem, te rad terek Balint, ky twtod mynd ezeket, mert felesyged, es Giermekyd wadnak, az en twlaidon egyetlen egy fiamat ayanlom, es te tewled az Chaszarnak küldöm. es hagyom teneked, hogy wgy wyssel gondot reaya, myt az tyedre, hogy ne weszien, De bykywel megint hoz ewtet haza.«

Az urak penig, kyk alla mentek wala, ezek walanak Frater Giergy, petrowyth Peter, Werbeczy Istwan, Bathiany Orban, markos Peter, podmaniczky Janos, es terek Balint. Ott hogy imar kewzeletnynek az Chaszar satorához, kyt nagy hoszw ket rendel alyak wala az Janycharok, szolakok wlvfegzyak, szpahyoglanok, szpaliyak, es sok egyeb fele chaszar wdwara nype. Eleykbe ys walszatatot szep, es draga ewlzetetw szemylyeket bochatot wala, kyk ewket nagy moddal, tysztesygel fogadák, es bewewyk az Chaszarhoz satoraban az Giermeket wyn aszonymal es Daykaiawal. Chaszar ewket nagy Jo szemmel latha, ewkys kezehoz bikylynek nagy alazathosan, szola ys welek, az aiandokokat is meg keszeny. Oztan mynd Jarton, »mert elhyttetyk wott az Chaszart, hogy »kyral' fia nem fyrffy Giermek, hanem Lyan wolna«, ewnen maga meg akara bizonyosodni benne.« Az Giermeket kezehoz wewy, forgatni kezdy az ket tenere kewzet, es egy korban a sok szó kezet nagy okal, hogy senky eszyben nem wenne, az kezyt ingechke ala termyszetyre tewe, es akor meg thapasztaltata, hogy fyrffy, nem

Lyanwot volna. « Az Daykal chak eszyben vewy, senky egieb, es chaszar azon helt ky kezybol ada az Giermeket terek Balyntnak, ew pedyg a' Daykanak. wewyk ys ewtet egy satorban, az wrakat penyg az massykan, ky mynd a' ketew nem mesze walanak onnan.

Ismét Arany szokásos költői eljárásával találkozunk: a szultán és Török Bálint személye köré csoportosítja az eseményeket. A törökök baljóslatú sugdosása is egyedül az ő lelkének hánykodása lesz Aranynál. Verancsicsnak azt a helyét, a hol Izabella Török Bálintra bízta fiát, híven átvette Arany. Hősünk még kedvesebbé lesz szívünknek, nemcsak hazafi, vitéz harczos, deli férfiú, de gyengéd családapa is. A királyné nem helyesli politikáját, de szíve egyetért vele.

VI. (24—27 vsz.) *A török szultán ebédje. Buda elfoglalása. A királyné kiköltöztetése, Boldogasszony templomának mecsetté alakítása.*

Ezek hogy meg lettek volna, nagy zay, es Gwltys hertelen sok felwl lewe, *Janichar Aggat kyaltwa*. Tahat negyn az *Janicharok* eszwe keztek gywlly, es ket rendbe buda fely alany zaszloioikal Igietenben. Az Wrak chodalni is, felni is kezdynek, mert eszkebe lwttanak a' szok, kyket annak elewte halották wót kewlen kewlen Terektewl, ky twggyák wala, hogy meg fogyak. Azon kewzbe Chaszarnak etket hozanak. Az Wrak satora elewt is terme lohathon Janychar Agga, es szoliman egynehany few Janycharwal, es kezdynek buday Byrat hywatny, Jwnne welek, Budát az hatalmas chaszarnak adnia. Meg Jedynek byzonyawal az Urak, retegni is kezdynek, walanak kewztek, kyk meg ys megkewnywezynek, erthwyn, es lathwan a' buda weszyssyt. Wetynek Iztrasat is kewrwlek, Jó szám Tereket. Es az Chaszary Itkeiben hordak nekyek. De nem igin Jó kedwel, es Izel ewynek. Az wen pedig aszon Daykawal Igietenben chak syrnek wala, nem remylve, hogy tewby a' kyral fyat az Anyahoz wyhesyk.

Hogy oztan fel yrtek volna, walanak az Janicharok tewb harom ezernel, es mert a kapwt is, kyt szombatynak mondnak, nytwa talalanak, es senky elenek meg nem ala, myndiarthon el be mynynek, szent Giergy piacza fely, ky budan few Piacz wala. Ott kewzep arant, fel emelwyn az chaszar zaszlóyat, az Janichar Agga, es Szolyman Passa a' zaszlók mellet meg alak, az nypel pedyg nagy giorsasagal, szép ket rendel mynd az ewt Buda wczat, kyknek wala newe, Mynd szent wcza, Olasz wcza, szent Päl wcza, Sydó wcza, es etwes wcza, meg alatatak, meglyk wczak Zent Giergy Piaczatewl fogwa hozatara szombat kapwig walanak. Hagyak az harom kapwnys, kyk Buda warassanak walanak, Szombath kapw, Sydó kapw, es szent Janos kapw, fegyweres ewrzew nypet telessen. Az wtan fel wonak az ket few fel mondot szemyl'nek Sätoryth. Ott osztan a Byrót elew hywatwan, erewssen parancholak neky, hogy azon orában mindenewt az warasson

szylel kyaltasson, hogy Estweig, walaky az warasban wolna, ewr, nemes, soddonar, kytakarodnyk, mert az wtan, walakyt e' felit megtalalnanak, fosztanaiak és lewagnaiak. Mel' kialtast hogy minden e' fele Ember hala, minden mulatas nekül chak hamar ky minynek.

Ott az *Chaszar* mindeneket elwygezwyn, rendelwyn. kiralne aszon ys kezde *Buda* warbol challadgyat, marhaiat *Pesth* fely a' dwnan inditany, az *Passaktewl*, kyk walanak N. megizeny az Wraknak, hogy imar ew neky terny kel. (65. l.)

Izabella kiköltözését Tinódi is szépen adja elő:

Az királné aszont mind felrakodtaták,
Minden ő kincselével el kiindították,
Császár hagyásából békével bocsáták.
Gyorsan az urakkal asszony kisiete,
Lippa felé császár őtet késérteté;
Budának szép várát sírva megtekinté,
Azzal Önnön magát igen keseríté.

Szoliman Passa pedig mynd e' sok dolog kezet, igin tyztytatha wala az *nymet bodog Templomat*, ky *Budaba* few wala, ky hanywan belwle mynd az Oltarokat, karokat, mynd egyeb felyakat, kyk ott az my modonk szerint walanak. Es aztan az *sanctuariomban bal felewl*, tagos es magas kerek Pulpjtost, Imado helt, minemew *Constantinapolban* is *Soffia-ban* wagion, chinaltata, meg is a szönegekel, arani barsonokal fel ölteztete. Mert hota kelve *Pentek* wala, kyt az *Terekek* tartthyak, mynt my az wasarnapot. Es az *Chaszar* fel akar wala Iwnny, hogy imagion, és Istennek halat adgion *Buda* nyeresse, az *nymetek* werysseert. (64 l.)

Ezek itt Verancsics krónikájának Aranytól felhasznált helyei. Arany megváltoztatta az események sorrendjét. Ő is természetesen az ebéden kezdi — mely Verancsics krónikájának legszebb részlete — aztán elmondja Buda elfoglalását a janicsárok által, de Izabella kiköltöztetését előbbre teszi, mint a Boldogasszony templóának meghódítását. Ezzel, a mohamedán vallásnak a keresztény helyébe tételével, lesz igazán teljessé Buda megvétele s így az esemény nagyobb bevégeztséget nyer. Az egészet pedig, — a különben korszerű — apród felvételével drámaivá alakítja, a mely drámának ismét Török Bálint a főhőse s így ez az egész esemény is az ő személye körül csoportosul.

VII. (28—29 vsz.) *Szolimán berendezi a meghódított Budát. Verböczit országbírónak teszi, Frater Györgyöt kormányzóának, János Zsigmondot haza küldi az anyjához.*

Az *Buday Passasagot szolymannak* adda, ky ew heltartoia lyszen *Budaban*, es az *egyz magiar orszagban*. Mellete pedig maradgion az *Werbeczy Istwan*, ky Jambor, es wien Terwientwodos ember lewyn, kerezteneknek wgian ott *Budan Szoliman*

Passa melet Terwint szolgaltasson. Terek Balintot egy falkayg wele nyszen, mert wonanak dolgok, kykrol ew wele Indulwan szolny akarna. Annak utana ewtet is bochatana királné azon es kiral' fya melly.

A csecsemő visszaküldése Verancsicsnál előbb történt, mindjárt Buda megvétele estéjén:

Ezeket hogy meg chelekednék wala, senky hazara nem menwin meg swttytedy, es hogy imar takarado Idew fely volna szwytnekeknel fel hozak az kiral' fyat Daykawal, wen aszonyal, *podmanyczky Janos, markos Peter, babay kis Peter, es czreponyith Myklos.* Jó fothya *Terekekel*, es tyzteseggel, bikysygel az Anyahoz be wewyk a' Warba (59 l.)

Frater Györgynek az ország kormányzójává tételét Verancsics azon beszédbe szövi bele, melyet Izabellának maga Frater György mond a szultán nevében Buda elfoglalása után:

Hattam is, hogy az fr. Giergy legien teneked, es az Giermekednek en wtanam, a' miképen Janos kiral' wtan ty nektek wot, Twtora, es gondwisselewie (63. l.)

VIII. (30—32. vsz.) *A szultán magával viszi Török Bálintot Mohácson, Eszéken át Nándorra és fogságba veti.*

Oztan seymt ott towaba nem mwlata, hanem myndiarast, mert imar az ew nepe is el Indwlt wala haza hatra, alla Juwe menten mene *Pech* fely, onnat *soklossa*, az wtan *Ezykre*, wigre *Nador feier wara.*

Mynd adyg az *Terek Balintot* szép és tyszteletes szokal tartanak, hogy im *pechnwl*, im *Soklosrwl*, Im *Ezykrol* el bochatyak, myg iryk az *Nador feierwarat*. Ott oztan myndiarast wassot werynek az lábaira, es mynt Rabot kezdynek tartany. Akoron eszyben neky Jwttá, hogy heiaba, es ewnen maga nagy weszedelmyre anyira el hitte wot az *Terekeknek*. Es hogy myltan az rabsagot wette hasznwl. Mert a mykipen az elewt ew ket *Bathyawal swlyok Istwanwal*, és *Balasal* weszte az *Nador feierwart*, azonkipen most is weszte *Budat*.

Arany a Verancsics említette 4 vár helyett 3-at vett fel. Pécsét és Siklóst Mohácsccsal helyettesítve, mintegy a nemrég lefolyt nagy nemzeti szerencsétlenségre emlékeztetve. Azonkívü az egész történetet a szultán és Török Bálint közt folyó párbeszédben dramatizálta. Az is az ő leleménye, hogy T. B. utóvégre kikel a török csalárdság ellen, kiejti a »lecsalhat« szót s a szultán mintegy emiatt való bosszúságában dobja el az álarczot és vereti vasra. Természetesen egész más kettejük felfogása is az eseményről. Verancsics egész naivul, szinte jogos büntetést lát T. B. elfogatásában hiszékenységeért, Arany a szegény magyar hősnek egész tragikumát érezteti.

IX 33—35 versz. *A gyászoló családnak s a Héttorony foglyának képei.*

E részhez már csupán Tinódi szolgált adatokkal.

Buda veszéséről cz. krónikájában így ír:

Foháskodik vala és igen sír vala,
Jó Terek Bálintné, hogy hírt nem hall vala,
Mert ő vitéz urát igen félti vala,
Hogy az terek hiti végre meg ne csálná.

Egy levelet néki ha megmutatnának,
Hogy fogsága volna ő vitéz urának:
Erő szakaszkodék kezének, lábának,
Földhöz üté magát, ott sokan sírának.

Csudaképen töri, fárasztja ő magát,
Sírva ápolgatja futosó két fiát,
Oly igen kesergi urának fogságát,
És az két fiával az nagy árvaságát.

Ígyen éjjel nappal hallják kesergését,
Immár nem alítja világban élését,
Hallja meg az Isten az ő könyörgését,
Hogy hamar láthassa ura megjövését.

Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról című versében van az a szak, melyet Arany is jellegűl választott:

Foháskodik mostan sok gyakor sirással
Asszony-feleségöd az két szép fiadval,
Mert ők élnek mostan az nagy árvaságval,
Nagy sok boszúságval, gyámoltalanságval.

Az utolsó versszak Török fogságáról Arany önálló hozzátetele a történelmi tények alapján. Csakhogy Török Bálint ifjú korát nem szánta meg oly hamar a vénség, a szerencsétlen hős a fogságban késő vénséget ért. De e szép kép a tragikai katasztrófa siettetésével egyszersmind hatásosabb is.

Török Bálintjának meséjét — mint ime kimutattuk — Arany Verancsics krónikájából vette, Tinódiból csupán jeligéjét s a befejező verszakokat. De hogy érdeklődése egyáltalán Török Bálint felé fordult, azt aligha Tinódi-tanulmányainak nem kell tulajdonítanunk. Török Bálint alakja Verancsicsnál nem emelkedik ki különösebben, egyforma érdeklődéssel ír róla Frater Györggyvel, Verbőczyvel, sőt Petrovics Péterrel s a királynéval, Izabellával egyetemben. De a hű Tinódi előtt mindig urának szeretett alakja áll, ő maga fényes, kiváló tulajdonaival, barátainak nagy száma, kedves családi élete. Mi több, Török Bálint egyéni tulajdonai a török előtt is oly veszedelmeseknek tűnnek fel, hogy megrontására törekedett, másrészt Török Bálint biztos hitével a pogány ígéretekben egyenesen a szánalom és félelem érzetét kelti. Már Tinódi úgy tünteti fel Török Bálintot, mint a ki népéért áldozatul esik.

Mikor arra intik, hogy ha el is megy a török táborba, hitlevelet kérjen, ő tart tőle, hogy ez esetben a török kételkednék hűségében és felsóhajt:

Sokan szidnak engöm az hajas tereknek:
Szerető uraim nyilván vagyon nektök,
Terek barátsága úgy nem kell kedvemnek,
Mint olyan hitetlen ragadozó ebeknek.

Lám mi nem láthatánk oly jó fejedelmet
Ki megrontja vala gonosz terek népet,
Szabadítja vala az keresztyén népet
Értök szerencsére vetöm én fejemet.

Arany mindenekelőtt az események középpontjává tette Török Bálintot; mindenben ő a főmozgató — a hol az adatok szerint nem is volt az, például a német árulók kiverésében — minden ő körülé fordul meg. Ezért kellett Martinuzzit háttérbe szorítani; neki Arany igen ellenszenves szerepet juttat: az intrikusét. Míg Török Bálint cselszövényei a haza megmentésére irányulnak, Fráter Györgyéi inkább személyes célzatuak ő ellene. Arany második változtatása, hogy kiemelte Török kiváló tulajdonait: szép ember, valószínű dalia, vitéz harcos, kitűnő hazafi, gyengéd családapa és Izabellának »hűséges jobbagya.« A királyné nem ért egyet politikájával, de azért benne bízik leginkább az összes magyarok közt. A többi személyeket teljesen mellőzte Arany, csak Verbőczyt tartotta meg s egy apródot vett fel a drámaiság kedvéért. Ez elemekből épült Török tragikumuma: vétke, hogy a hazát mindenáron, ellenfeleinek kijátszásával is meg akarta menteni.

Arany, mint tudjuk, szívesen fordult oly tárgyak felé, melyekről tudta, hogy a régi idők hegedősei is énekelték. A csodaszarvast, Keveházát, Zách Klárát, Szondi dicső halálát egyenesen hegedősök ajkára adja. Mintha csak ő is egy középkori hegedős lélekét érezte volna magában, úgy beleélte magát gondolatvilágukba, csak naiv, dadogó nyelvüket pótolta a modern költői stíl művészetével. De e régi darabjainak mindig adott valamely régies színt, Török Bálintnak is, e versszakában:

Gonosz barát hitszegő tanácsa
Azt a vermet csak ássa, csak ássa,
Ki miatt lesz Budavár bukása,
Török Bálint hálóba jutása.

a négyes rím Tinódi rímeire emlékeztet. A költemény egynehány kifejezésében szintén érezteti tárgyának régiességét.

DR. ZLINSZKY ALADÁR.

